

אתר דעת - מכללת הרצוג

הרב דב כץ זצ"ל
אדם וייעודו בתפיסתם של בעלי המוסר
אע"פ הערה כללית בטרם אבוא לדבר על הנושא המיועד
לי קבעו כאן הרצאות על נושאים שונים: "האדם וייעודו
במקרא"; "האדם וייעודו בתורה שבעל פה"; "האדם וייעודו
בזרמים הרוחניים בדורות האחרונים" וכד'. לדעתי, ניסוח
זה איננו מדויק, כי אין הבדל בין המקרא לבין חז"ל בייעוד
האדם. אנחנו מאמינים כי התורה שבכתב ותורה שבעל פה
בדיבור אחד נאמרו. יחד עם תורה שבכתב, קיבלנו תורה
שבעל פה, וזו מפרשת את זו, ואין שום הבדל בייעוד האדם
בין תורה שבכתב לבין תורה שבעל פה. ועל אחת כמה
שהתנועות החדשות ביהדות, התנועות המסורתיות המקור
ריות, אינן סוטות במשהו מתורה ומחז"ל בנוגע לייעודו
של האדם. ההבדל בין הזרמים השונים, לפי דעתי, הוא
בגישה, בהדגשה. זרם אחד מדגיש נקודה זאת, זרם אחר
מדגיש נקודה אחרת. או לכל היותר יש הבדל בדרך המחש
בה. אבל בכל אופן אין הבדל בעצם התפיסה לייעודו או
מעמדו של האדם בין מקרא לבין חז"ל ולבין שיטה זו או
אחרת. לכן נסוה זה אני רוצה להרצות על הנושא שיעדו
ל: מעמד האדם וייעודו לפי דרך המחשבה של תנועות

אתר דעת - מכללת הרצוג

המוסר, אשר לפי דעתה זהו פשוטו של מקרא: — בליגוד לשאר חלקי "פרדס" שהם: רמז, דרוש וסוד, שדורשים בתורה. התנועה הזאת היא תורה רחבה, שאי אפשר ללמוד אותה על רגל אחת, ואינני חושב כלל להתרחב ולהתפשט כאן בשטח זה. אני אצטמצם אך ורק בנושא הקבוע.

מהו מעמדו של האדם? אנשי האסכולה המוסרית עומדים, או יותר נכון — מעמידים על כך, שהאדם הוא יצור עליון. המהות העיקרית שבו, היא הנשמה, ששורשה גנזי מרומים: "ויצר ה' אלוקים את האדם, עפר מן האדמה, ויפח באפיו נשמת חיים" (בראשית ב), ויש לנו כלל: "מאן דנפח" — "מדיליה נפח". אם ה' נפח בו נשמה, הרי נפח אותה משלו, מקירבו. ומשום כך אומרים חכמינו, שהאדם הוא חלק אלוה ממעל. וזו כוונת הכתוב: "ויברא ה' אלוקים את האדם בצלמו, בצלם אלוהים ברא אותו" (שם א). ולפי שהאדם הוא היחידי שנברא בדמות זאת, הרי הוא בחיר היצורים, תכלית היצירה, מרכז הבריאה ובידו מסור כל השלטון בעולם וכל מה שנמצא תחת השמים.

היו מרבי המוסר, שהיו מרחיבים את הנקודה הזאת ודורשים על זה הרבה מתוך הכתובים ומתוך המאמרים הרבים, המפוזרים פה ושם, כגון: "ויאמר ה' אלוקים הן האדם היה כאחד ממנו" (שם ג). ואומרים חכמינו: הרי הוא יחיד בתחתונים כמו שאני יחיד בעליונים (רש"י שם). עד כדי כך משווים את האדם לקב"ה, כביכול. או מאמר אחר. הכתוב אומר: "ותחסרהו מעט מאלוהים וכבוד והדר תעט" רהו. תמשילהו במעשה ידך, כל שמה תחת רגליו" (תהלים צח). ודרשו חכמינו: שאמר הקב"ה: "אני מלך בעליונים, ואדם מלך בתחתונים". ועוד ועוד הרבה מאמרים כאלה. רבי מוסר אלה פיתחו בזה תיאוריה שלימה, שאין כאן המקום להרחיב עליה את הדיבור.

אתר דעת - מכללת הרצוג

ומתוך כך שהאדם יש לו מעמד עליון כזה, הטילוך עליו גם ייעודים עליונים, עד כדי כך שחייבו אותו להידמות לקונו. בהיות שהוא צלם אלוהים, חלק אלוה, כמו שאמרנו, עליו להיות דומה לאלוהים. וכשם שאלוהים הוא תכלית השלימות, ככה האדם צריך לשאוף להיות דומה לאלוהים. וגם זה למדים מן הכתובים: כתוב בתורה: "אחר ה' אלהיכם תלכו" (דברים יב). ושואלים חכמינו: "וכי אפשר לו לאדם להלך אחרי שכינה", הרי כבר נאמר: "כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא". כלומר, אי אפשר לפרש שהאדם ילך אחרי ה', כי הלא הוא למעלה מן המושגים שלנו, "אלא להלך אחר מידותיו של הקב"ה: מה הוא מלביש ערומים וכו' — אף אתה הלבש ערומים; הקב"ה ביקר חולים וכו' — אף אתה בקר חולים. הקב"ה נחם אבלים וכו' — אף אתה נחם אבלים וכו'" (סוטה יד).

אבל אין עוד להסתפק בזה. הפסוקים הנזכרים מדברים על פעולות האדם, אבל ישנם עוד פסוקים המחייבים את האדם, לא רק להיות דומה לה' בפעולותיו, כי אם גם בדמותו, כביכול, שהוא חייב להטביע בו מידות כאלו, שיהיה בעצמיותו דומה לה'. כתוב: "זה אלי ואנוהו" (שמות טו) — ודורשים חז"ל: "הווי דומה לו. מה הוא חנון ורחום — אף אתה היה חנון ורחום" (שבת קלג) וראה רש"י שם: "לשון אנוהו — אני הוא, אעשה עצמי כמותו לידבק בדרכיו". כאן אין מדברים על פעולות מסוימות, אלא על עצם מהותו של האדם, שהוא צריך להשתוות בדמותו לה'. כביכול זאת היא מידת הדביקות, להידבק בדרכי ה' ובמידותיו. זהו שיא המעלות שאדם יכול להשיג, שעל ידי כך שישווה את דמותו ומידותיו לה', ישבור כל המחיצות, כביכול, בינו לבין קונו ויידבק בו. כך פירש את הדרשות הנ"ל אחד מגדולי רבי המוסר, ר' יצחק בלאזר ז"ל.

אתר דעת - מכללת הרצוג

וְדַבְרִים אֱלֹהִים אֵינֶם דְּבָרֵי קִבְלָה, דְּבָרֵי מִסְתַּנְרִין, אֲלָא זֶה חֻבּוּתָהּ שֶׁל כָּל אָדָם וְאָדָם. כָּל הַפּוֹסְקִים מוֹנִים אֶת-הַמִּצְוֹת הַלְלוּ, אֶת הַחֻבּוּהָ הַזֹּאת, בִּיחַד עִם שָׂאֵר מִצְוֹת עֲשֵׂה שְׁבִתוֹ-רָה. כִּשֶּׁם שֶׁכָּל יְהוּדִי-חַיִּיב לִקְיִים מִצְוֹת לֹלֶב, מִצְוֹת תְּפִילִין, מִצְוֹת צִיצִית וְכו', כֵּךְ הוּא חַיִּיב לְהַשְׁתַּוֹּת בַּפְעוּלוּתוֹ וּבְמִידוּתוֹ אֶל ה'. וְלֹא עוֹד אֲלָא שֶׁחֲמִצְוֹת הַלְלוּ הֵן עֲדִיפּוֹת מִמִּצְוֹת-הָעֲשֵׂה-שְׁמַנִּינוּ. אֶת הַנִּקּוּדָה-הַזֹּאת מְדַגִּיֶּשֶׁה תְּנוּעַת הַמוֹסֵר, וְזֶה הַחִידוּשׁ הַעִיקָרִי שֶׁבָּהּ. כָּל הַמִּצְוֹת שְׁמַנִּינוּ וְכִמּוֹתָן, אֵינָן אֲלָא פְעוּלוֹת יְחִידוּת, אֲבָל כָּאֵן מְדַבְּרִים עַל-עַצֵּם דְּמוּתוֹ שֶׁל הָאָדָם, הַכוֹלֶלֶת אֶת אִישִׁיתוֹ. זֶהוּ הַיִּסּוּד שֶׁל הָאָדָם. וְכֹכּוֹל שֶׁאָדָם מִמַּעַט בְּקִיּוֹם הַמִּצְוֹת הַלְלוּ, הוּא מַחֲסֵר בִּיעוּדוֹ בְּתוֹר אָדָם וּמִמַּעַט אֶת דְּמוּתוֹ.

כְּדֹאֵי לְצַטֵּט כָּאֵן אֶת דְּבָרֵי בַעַל "תּוֹמֵר דְּבוּרָה" ר' מֹשֶׁה קוֹרְדוּבִירוֹ. אִמְנֵם הוּא הִיָּה מְקוּבֵּל, אֲבָל אֶת הַסֵּפֶר הַזֶּה אִי־מִצְוֹ לֵהֶם בַּעַל הַמוֹסֵר. וְאֵלֶּה הֵם דְּבָרָיו בְּרִישׁ פֶּרֶק יח: "הָאָדָם רָאוּי שִׁתְּדַמָּה לְקוֹנוֹ — וְאִזִּי יִהְיֶה בְּסוּד הַצּוּרָה הָעֲלִיוֹנָה, צֶלֶם וְדְמוּת, שֶׁאֵילּוּ יִדְּמָה בְּגוֹפּוֹ וְלֹא בַּפְעוּלוֹת הָרִי הוּא מְכַזִּיב אֶת הַצּוּרָה, שֶׁהִרִי עִיקַר הַצֶּלֶם וְהַדְּמוּת הָעֲלִיוֹנָה הֵן פְּעוּלוֹתָיו, וְמֵה יוֹעִיל לוֹ הִיּוֹתוֹ בַּצּוּרָה הָעֲלִיוֹנָה דְּמוּת תְּבִנִית אֲבִרִיו, וּבַפְעוּלוֹת לֹא יִתְדַמָּה לְקוֹנוֹ". כִּנְרָאָה שֶׁר' מֹשֶׁה קוֹרְדוּבִירוֹ סוֹבֵר, שֶׁגַּם הַגּוֹף הוּא בְּצוּרָת צֶלֶם הָאֱלֹהִים, וְאִם כֵּן יִהְיֶה בִּזֶּה זִיוֹף הַדְּמוּת אִם רֶק בְּצוּרָתוֹ הַחִיצוֹנִית יִהְיֶה דּוּמָה לֵה', וּבַפְעוּלוֹת לֹא יִדְּמָה לְקוֹנוֹ. הִרִי שֶׁהַמִּצְוֹת לְהִידְמוּת לֵה' הֵן, כֹּאמֹר, חֻבּוּבוֹת יִסּוּדִיּוֹת שֶׁל הָאָדָם, כְּלוֹמֵר, יַעוּדוֹ הָעִיקָרִי וְתַכְלִיתוֹ, שֶׁלֶשֶׁם כֵּךְ נֹצֵר.

אֲבָל יֵשׁ עוֹד צַד לְמַטְבַּע זֹאת. כְּתוּב: "וַיִּצַּר ה' אֱלֹקִים עֹפֶר מִן הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בָּאָפִיו נִשְׁמַת חַיִּים". הִרִי יֵשׁ בָּאָדָם עוֹד חֶלֶק, שֶׁהוּא עֹפֶר מִן הָאֲדָמָה. וְחִכְמִינוּ מְסַבִּירִים, שֶׁהַגּוֹף,

אתר דעת - מכללת הרצוג

נוצר מן התחתונים והנשמה מן העליונים. וגם הכוח הזה הוא כוח עצום מאד. אומנם יש מבעלי המוסר, שאומרים על החלק הזה, שהוא כאילו חלק בהמי, גופני, שאין בו כלום. ברם לפי המקורות, גם החלק שנוצר מן האדמה אשר גם הוא יציר כפיו של הקב"ה — הוא כוח אלוהי, אלא שהוא בבחינת "אל זר". כתוב בפסוק "לא יהיה בך אל זר" (תהלים פא). לא כתוב "לך" כי אם "בך" ושואלים חכמינו: "איזהו אל זר שיש בגופו של אדם? הווי אומר — זה יצר הרע" (שבת קה).

הרי שבתוך גופו של האדם שולט כוח אלוהי זר. אנחנו רואים עובדה זאת בעינינו. כי מניין באה לאדם שחיתות כזאת, אכזריות ורשעות כזאת שאנחנו עדים לה? הלא אדם עלול להחריב ארצות שלימות, לנתוץ ולהרוס הכל. להשמיד מליוני בני אדם וכדו', ומאין בא לו כוח אכזרי כזה? אומנם גם החיות הטורפות אכזריות מאד, אבל הן פועלות מתוך אינסטינקטים ולשם הנאתן. אבל האדם הפועל מתוך הכרה, מתוך דעה צלולה, היאך הוא עלול לבצע מעשי שחיתות כאלה, ולשם רשעות בלבד? אין זה אלא מכוח אל הזר שבגופו. וזה מול זה ברא אלוהים. שני כוחות נגודיים: הכוח האלוהי מזה וכוח אל זר מזה.

ושני הכוחות הללו מנהלים ביניהם מאבק במשך כל ימי חיי האדם. וזה כוח הבחירה שנטבע באדם. האדם הוא היחידי שיש בו כוח בחירה. כל היצורים אין להם כוח בחירה, כמו שאומר הכתוב: "הוא ציווה ונבראו, ויעמידם לעד לעולם, חוק נתן ולא יעבור" (תהלים קמח). כולם מוכרחים לעשות מה שהטבע הטיל עליהם. והאדם הוא היחידי שהבורא הטביע בו כוח כזה, שהוא יכול לבחור בחיים, כחפצו וכרצונו, ואף בניגוד להכרתו ולמצפוניו. וזה

שעא"פ

אתר דעת - מכללת הרצוג

פסוק מפורש בתורה: "הנה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב, ואת המוות ואת הרע וכו' ובחרת בחיים" (דברים ל). ולכאורה, האזהרה "ובחרת בחיים" מיותרת, כי ממה נפשך? אם הוא מבחין בין חיים למוות, איך ייתכן שיבחור במוות ולא בחיים, ולמה צריכים להזהירו על כך? ואם איננו מבחין, הרי לא תועיל לו אזהרה, כי הלא הוא החליף בין מוות לחיים. אלא כאן התורה מגלה לנו כוח באדם שהוא עלול להכיר את המוות ואת הרע, ובכל זאת לבחור דווקא במוות. זהו כוח הבחירה שבאדם, שהקב"ה הטביע בו, שהוא יכול לבחור דווקא במוות, אף לאחר שהוא מכיר שזה מוות. ואנחנו רואים את זה יום יום בעובדות מן החיים. נעמוד על שתי נקודות: העובדה שאדם עלול לכפור בבורא, היא אחת התופעות המתמיהות ביותר. אף בסקירה הראשונה שמסתכל האדם בבריאה, בכל חזיונות הטבע המופלאים, בכל הקוסמוס הגדול, באין סוף, בכל צבאות השמים על רבבות הכוכבים והמזלות, בכוחות העצומים האדירים בכל ההווה, במליוני היצורים והברואים הנפלאים, הדוממים, הצומחים, בעלי חיים, על כל המנגנון המותקן בכל אחד מהם לצורך קיומו והווייתו, על כל ההארמוניה הנפלאה השוררת בכל — הוא צריך להכריז מרוב התפעלות: "מה רבו מעשיך ה', כולם בחכמה עשית, מלאה הארץ קנייניך" (תהלים ק"ד). הלא מכל סדק מציץ הבורא, כמו שמסופר לגבי אברהם אבינו, שהסתכל בעולם ואמר: "תאמר שהעולם הזה בלא מנהיג? הציץ עליו הקב"ה, ואמר לו: אני הוא בעל העולם" (ב"ר לט). ולא רק מן הבריאה כולה מציץ הקב"ה, אלא מכל יצור ויצור. לוא היה האדם רק עומד לרגע ומתבונן אילו דברים נפלאים טבועים בו, ואף מהאדם עצמו, ממיבנה גופו המוצק, מקלסתר פניו, מאבריו וגידיו, מהחושים הטבועים בו,

שעב

אתר דעת - מכללת הרצוג

מכוחותיו וגופניים והנפשיים, מכוח המחשבה, מכוח הדיבור, מכושריו, מן החוכמה שבו, המקיף כל כך הרבה שטחים במדע ובידע. וכבר אמר איוב: "מבשרי אחזה אלוה" (איוב יט). ובפרט בימינו אנו, לאחר שהומצאו המצאות נפלאות כאלו שמיותר למנות אותם כאן: הטלפון, הטלגרף, הראדיו, הטלביזיה, האנרגיה האטומית, הכוח הגרעיני ועוד, שאין איש יודע להסביר אותן. אנשי המדע רק מגלים שיש כוח כזה בטבע, אבל גם הם אינם יכולים להסביר איך פועל הכוח הזה, איך נוצר ומאין הוא בא. איך ייתכן שיעלה על דעתו של אדם שיש לו מוח בקדקדו, שכל הדברים האלו נתהוו מעצמם. הלא שרפרף קטן, אם אדם ישאל מי עשה אותו, ונספר לו שנפל קרש על קרש, גדול על קטן וקטן על גדול, ונוצר שרפרף כזה, הלא יביטו עליו כחסר דעה. ועל אחת כמה וכמה, איך אפשר לאדם בעל דעה לחשוב, שכל הדברים הנפלאים האלו, העולם הגדול הזה על מליוני היצורים והברואים ועל החכמה הגדולה הטבועה בכל אחד מהם — הכל נוצר מעצמו ואין להם בורא ומנהיג? אלא זהו כוח הבחירה שבאדם, שה' הטביע בו, שיכול לראות את האמת, הוא יכול לראות את המציאות, ובכל זאת לכפור בה, כי אחרת לא היתה בחירה לאדם.

ועוד יותר מזה. הלא כל אדם רואה בעיניו ואולי גם מעצמו, כמה כל איש פועל נגד מצפונו. חכמינו דורשים על הכתוב: "זה דרכם כסל למו" (תהלים מט), כי "יודעים רשעים שדרכם למיתה, ויש להם חלב על כסלם" (שבת לא). כלומר, שאינם יכולים להתגבר על עצמם מפני "שכליותיהם מחופים בחלבם מהשיב אל כליותיהם מחשבת סופם" (רש"י שם). וכבר אמרו שגם הרשעים מלאים חרטות. אחרי שהם מבצעים את העבירה, את המעשה הרע, מצפונם תוקפם והם מתחרטים, אלא שלאחר רגע הם חוזרים למעשיהם,

שעג

אתר דעת - מכללת הרצוג

כדברי החכם: "ככלב שב על קיאו" (משלי כו), ככלב שאוכל ומקיא וחוזר ובוֹלע את קיאו. הם רואים את המוות לפניהם, הם יודעים שזה הרע, ובכל זאת אינם יכולים להינזר ממנו. והאם אין אנו רואים בזה את המאבק הנצחי בין ה"אל זר" שבאדם לבין הכוח האלוהי שבו?

והמאבק הזה איננו דולג על שום אדם, אפילו הגדול שבגדולים. ולהיפך: "כל הגדול מחברו" — יצרו גדול הימנו" (סוכה נב), ככל שכוח האלוהי שבו גדול, כן כוח ה"אל זר" שבו גדול. ולכן קוראים אנשי המוסר למאבק זה בשם "המלחמה החזקה". המלחמה של האדם עם עצמו. ומשום כך. היתה התורה צריכה להזהיר: "ובחרת בחיים", כי זה תפקיד קשה מאד ודרושים מאמצים רבים לא לבחור במוות כי אם בחיים. צריך אדם לעמול כל ימי חייו לאחוז באמצעים נמרצים מאוד מאוד, כדי להגביר את היסודות הרוחניים שבו, שיוכל לעמוד במאבק הקשה הזה.

את האמצעי העיקרי במאבק הזה, רואים בעלי המוסר בתורה ובמצוותיה. הם אמנם רואים במצוות התורה מעין פולחן אלוהי. השמיעו כאן דעות שונות בערך מצוות התורה ואמרו שכל מטרה הלא לא כלפי האדם כי אם כלפי אלוהים. אנשי שיטת המוסר קובעים כי לא כן הדבר. ה' הוא למעלה מכל המושגים האלו, ואיננו זקוק כלל לפולחן בני אדם. מטרתן של המצוות אינה אלא כלפי האדם עצמו. התורה היא תורת האדם, כדי לעזור לו במאבק החיים, כדי לחנך אותו, להדריך אותו, להעמיד אותו על שלימותו המקורית בתור צלם אלהים, ושיוכל להתדמות אליו במעשיו ובמידותיו, כביכול.

והם דברי חז"ל מפורשים. שנינו: "וכי מה איכפת לו להקב"ה למי ששוחט מן הצוואר, או מי ששוחט מן העורף? או מה איכפת לו בין אוכל טמאות לאוכל טהורות.

שעך

אתר דעת - מכללת הרצוג

הווי לא ניתנו המצוות אלא לצרף בהן הבריות (בר"ה מד):
אנחנו חושבים שאנו עושים טובה להקב"ה שאנו מקפידים
על הכשרות, וטעות מרה בידינו. המטרה היא לא כלפי ה';
המטרה היא כלפי עצמנו, לצרף אותנו. ...
... וכן בכל המצוות והאזהרות. כל מצוה שאדם עושה
מטביעה בו מעלה, וכל עבירה שהוא עושה מטביעה בו
חיסרון. כך מסביר ר' משה חיים לוצאטו בספרו "דרך ה'"
(ח"ב פ"ב): "המעשים הטובים מעצימים באדם בגופו ובנפשו
מציאות שלמה ומעלה, והם מקרבים אותו למדקדקת ה'
שלימות וההידבקות בה', והיפוכם, המעשים הרעים
מעצימים בו מציאות עכירות וחסרון ומרחיקים אותו
משלימותו". זאת אומרת, המעשים הטובים מגבירים באדם
את הכוח האלקי שבו, והמעשים הרעים מגבירים את כוחו
של ה"אל זר" שבקרבו.

חז"ל למדים את הכלל הזה מן התורה. כתוב: "ושמרתם
את מצוותי ועשיתם אתם" (ויקרא כו), "אתם" בלי ו'.
ודורשים חכמינו כאילו כתוב: "ועשיתם אתם" (אלף פתוחה)
— הרי כאילו אתם עושים את עצמכם (ויק"ר פל"ה ו). לא
שאדם עושה המצוות, אלא המצוות עושות אותו. המצוות
מכוונות את אישיותו של האדם, קובעות את דמותו
ומטביעות בו מעלות השלימות. ואותו דבר להיפך: כתוב
לגבי אכילת שקצים ורמשים: "אל תשקצו את נפשותכם
וכו' ונטמתם בם" (ויקרא יא), "ונטמתם" בלי א', ודורשים
חכמינו: "אל תקרי 'ונטמאתם' אלא 'ונטמתם' (טית
פתוחה). עבירה מטמטמת לבו של אדם" (יומא לט). כלומר
אין טומאה אלא טימטום הנפש. העבירה מטביעה בתוך
לבו עבירות וחסרון ופוגמת בשלימותו.
... וזוהי כוונת דברי חז"ל: "שכר מצוה — מצוה ושכר
עבירה — עבירה" (אבות פ"ד). ועיקר השכר של המצוה

שעה

אתר דעת - מכללת הרצוג

או של העבירה בא מן החוץ, שבזמן שאדם מקיים מצוה, מעניקים לו שכר; ובזמן שעובר עבירה נותנים לו עונש, אלא עצם המצוה הוא השכר, כי מכיוון שהמצוה מעלה את האדם, מהווה גורם לשלימותו ומקרבת אותו אל יעדו, הלוא זה השכר הגדול ביותר. וכן עצם העבירה הוא העונש הגדול ביותר, מפני שהיא מטמטמת את האדם, פוגמת בשלימותו ומרחיקה אותו מיעודו.

והדברים האלה אמורים לא רק לגבי מצוות שבין אדם למקום, אלא גם לגבי המצוות שבין אדם לחבירו. גם הן מטרתן אינה אלא לצרף בהן את הבריות ולקרב אותם אל השלימות. אנחנו חושבים שאם אדם גומל חסד עם חבירו, התועלת שבדבר היא שחבירו קיבל ממנו טובת הנאה; ואם אדם גומל רעה לחבירו, הפשע בזה, שחבירו סובל על ידו. אבל אין זה נכון. הלוא אנחנו מאמינים שהקב"ה ברא ומנהיג לכל הברואים, והוא לבדו עשה, עושה ויעשה לכל המעשים. ואם כן, כל מה שקורה בעולם כבר נגזר מראש, ואין אדם יכול לשנות בזה כלום. אם נגזרה על אדם גזירה טובה, הוא ישיג אותה בין כך ובין כך, כי הרבה דרכים למקום ואין הוא זקוק דווקא לאיש הזה, שהוא יגמול לו את הטובה הזאת. וכן בשלילה: אם נגזר עליו שיסבול יימצאו הדרכים לכך, ופגיעתו של חבירו אינה מוסיפה כלום, באשר "אין אדם נוקף אצבעו למטה אלא אם כן מכריזים עליו מלמעלה" (חולין ז). נמצא שכל ערכם של המעשים אינם כשהוא גומל חסד עם חבירו, הוא מעלה את עצמו ומטביע בתוכו מידה טובה, כמו שאמרנו לגבי מצוות בין אדם למקום; ולהיפך, כשעושה רעה לחבירו, הוא גומל בזה רעה לנפשו שמטביע בתוכו מידות אכזריות.

את החידוש הזה כבר קובע הרמב"ן. ישנה משנה מופלאה (ברכות לג): "האומר על קן ציפור יגיעו רחמך,

אתר דעת - מכללת הרצוג

משתיקין אותו" — כלומר המתפלל לה', שכשם שאתה ריחמת על הציפור במצוות שילוח הקן, ואמרת: "שלח תשלח את האם והבנים תיקח לך" (דברים כב), כן יגיעו רחמך עלי, משתיקים אותו. ומסבירה שם הגמרא: "מפני שעושה מידותיו של הקב"ה רחמים ואינן אלא גזירות". ותמהים כל המפרשים, הלוא התורה מלמדת אותנו שהקב"ה רחום וחנון, כמו שהזכרנו קודם, וכל אדם חייב להידמות לו ולהיות גם הוא רחום וחנון, ולמה נאמר כאן להיפך, שאין מידותיו של הקב"ה רחמים אלא גזירות? ומסביר הרמב"ן: כי ודאי שהקב"ה רחום וחנון, ושהאדם צריך ללכת בדרכיו, אלא כאן פירוש הדברים, שלא חסד ה' על קן ציפור וכו', שאין רחמיו מגיעים בבעלי הנפש הבהמות למנוע אותנו מלעשות צורכנו בהם, שאם כן היה אוסר השחיטה, אבל טעם המניעה ללמד אותנו מידת הרחמים ושלא נתאכזר, כי כל המצוות הן גזירות עלינו שאין התועלת במצוה להקב"ה אלא התועלת באדם עצמו, ללמדנו המידות ה' טובות ולזקק ולצרף את נפשותינו. (ראה דברי הרמב"ן בפירושו על התורה שם ובס' החינוך במצות שלוח הקן). עניין זה משתקף גם במאמר אחרי. מסופר בתלמוד (ב"ב י'): "שאל טורנוסרופוס הרשע את ר' עקיבא: אם אלקיכם אוהב עניים הוא, מפני מה אינו מפרנסם? א"ל, כדי שניצול אנו בהן מדינה של גיהנום". פירוש הדברים, שאין מטרת הצדקה — טובתם של העניים, כי אם ה' אוהב ורוצה לפרנסם ויש לו הרבה דרכים לכך, אלא מטרתה לתועלתם של נותני הצדקה, היינו, כמו שאמרנו שבמעשה זה יעקרו מלבותיהם את מידת האכזריות ויטביעו בתוכם מידות טובות, אשר בהן כרוכים כאמור, גם השכר והעונש ודינה של גיהנום.

הרי שגם במצוות שבין אדם לחבירו, ובמידות האדם,

אתר דעת - מכללת הרצוג

אין המטרה בתוצאות כלפי חבירו, אלא בתוצאות כלפי עצמו. אמנם, בזמן שהוא מקיים מצוות גמילות חסד, הוא צריך לעשות אותה כשהוא, שופע טובה בלי שום כוונות אחרות. ויש מבעלי המוסר שפירשו: "ואהבת לרעך כמוך", שכמו שהוא מטיב לעצמו בלי כל כוונה וחשבונות אלא מתוך אהבה טבעית לעצמו, כך הוא צריך להיטיב לחבירו באופן טבעי, מתוך אהבה בלי שום כוונות ומחשבות. באותו זמן, עליך לדעת שהוא מטיב עמו לא משום שהוא זקוק לטובתו, אלא כדי שהוא עצמו יהיה טוב, כדי שתקבענה בתוכו מידות הקב"ה: "מה הוא רחום אף אתה רחום, מה הוא גומל חסדים אף אתה גומל חסדים".

לאור האמור קבעו בעלי שיטת המוסר, שמטרתן של מצוות, הן אותן שבין אדם למקום והן אותן שבין אדם לחבירו, היא התעלות, עצמו, התקרבותו אל השלימות, הידמותו למצות הבורא. ובשביל זה נהגו בעלי המוסר לשים עינם בתורה, החל מבראשית. בדרך כלל, היו רגילים ללמוד ולהתעמק, בעיקר, בפרשיות העוסקות בחלק ההלכה שב: תורה. אבל בחומש בראשית, אם כי מעניין לקרוא בו, לא ראו בו ענייני הלכה. ובאו בעלי המוסר והתחילו להתעמק דווקא בחומש בראשית: בסיפורי ראשוני העולם; במעשי האבות, בתולדות קדמוני הדורות וכו', באשר ראו דווקא בהם את היסוד העיקרי להלכות התורה. חכמינו קוראים לחלק זה שבתורה מבראשית עד מתן תורה, הלכות דרך ארץ. אמרו: "עשרים ושישה דורות קדמה דרך ארץ את התורה" (ויקרא ט"ו), מאדם ראשון עד מתן תורה חלפו כ"ו דורות, ואותם כ"ו דורות, שהתורה מספרת לנו עליהם, מלמדים אותנו הלכות דרך ארץ. וההלכות הללו הן הקדמה לתורה, הן קדמו למתן תורה ומהוות היסוד של התורה.

ס. ולא עוד, אלא שחז"ל העדיפו את חלק ההלכות הללו

אתר דעת - מכללת הרצוג

על עצם גופי התורה. וכך אמרו חכמינו: "יפה שיחתם של עבדי אבות מתורתם של בנים, שהרי פרשתו של אליעזר בשניים, שלושה דפים הוא אומרה ושונה", או בנוסח אחר — "יפה רחיצת רגלי עבדי אבות מתורתם של בנים, שהרי רחיצת רגלי עבדי אבות צריך לכתוב — והשרץ מגופי תורה, ואין דמו מטמא כבשרו אלא מריבוי המקרא". (בר"ר כ"ד).
הדין שדם שרץ מטמא למדים מ"מו" מיותרת; ואילו על הפגישה של אליעזר עם רבקה מספרת התורה באריכות, ואף אינה נמנעת מלספר שנתנו לו מים "לרחוץ רגליו ורגלי האנשים אשר אתו" (בראשית כד). ולכאורה תמוה הדבר. הלא התורה מדקדקת על כל אות ותג, ולמדים גופי הלכות מתוך כל אות מיותרת, ולמה נתנה כאן מקום להתרחבות כזאת. אלא מכאן, שיפה שיחתם של עבדי אבות מתורתם של בנים. ולמה? מפני שמתוך השיחות האלה לומדים את תורת האדם, את כל הלכות החיים, כאן לומדים את היסודות של כל המידות והדעות. בחלק זה של התורה מתארים לפנינו דמותו של האדם השלם, כדי שניקה ממנו דוגמא ומופת, ונציג לפנינו המטרה "מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי אברהם, יצחק ויעקב" (תדב"א פ' כה). הרי שההלכות שלמדים מסיפורי בראשית הלכות דרך ארץ, הלכות השתלמות האדם, חשובות מגופי תורה, באשר הן הן עיקר מטרת התורה ומטרת האדם.

רבים שואלים: למה לא כתבו בתורה על המידות? אמנם, כפי שדיברנו, למדים על המידות מדרשות שונות; אבל אם זה עיקר כל כך גדול, למה לא כתוב בתורה בפירוש על המידות? והנה מצינו תשובה לכך בספר "שערי קדושה" (ח"א) של המקובל ר' חיים ויטאל: "המידות בקיומן או בביטולן... ולפיכך ענייני המידות הרעות קשים מן העבי"רות עצמן מאד מאד... וצריך להיזהר ממידות העות

אתר דעת - מכללת הרצוג

יותר מקיום מצוות: עשה ולא תעשה. פירוש הדבר, שהמידות הן היסוד של האדם ודרושים לזה הכנות וחינוך מוקדם לפני תרי"ג מצוות. אלו הן הלכות דרך ארץ שלומדים מן הפרשיות של חומש בראשית שקדמו לתורה, והן חמורות ממצוות עשה ולא תעשה, באשר הן מהוות, כאמור, עיקר ייעודה של התורה.

סיכום הדברים: ייעודו של האדם, לפי הסברתם של אנשי האסכולה המוסרית, להתעלות למדרגה שיהיה דומה לקונו בפעולותיו ובמידותיו, בהתאם למעמדו כנברא בצלם דמות תבניתו, וכל ההלכות והמצוות של התורה מהוות תורת האדם, ללמדו, להדריכו ולחנכו להדביר את ה"אל זר" שבגופו, ולהצעידו לקראת אותו היעוד שלשמו נוצר בתור האדם העליון השלם.

אני רוצה להוסיף רק מלים אחדות. לפי המצב של הדורות שלנו, לפי הירידה המוסרית הגדולה שחלה בשכבות הרחבות של האנושות, קבעו בעלי המוסר שאין להסתפק בקיום המצוות בלבד כדי שיגיע האדם לייעודו. זה היה חידושו של ר' ישראל מסאלאנט, מחולל תנועת המוסר, שרבים חלקו עליו בשעתו. הם אמרו: קיים את המצוות ואז תהיה ירא שמים ותשיג מטרנד. ברם ר' ישראל אמר שלפי המצב שלנו, מלבד זה שגם את המצוות עצמן אין אנחנו מקיימים לפי כל הכוונה הראויה והתנאים הדרושים; שנוכל לקוות שהן יטביעו בנו את השלימות הנדרשת, אנו זקוקים כיום גם לאמצעים נוספים, בהתאם לנסיבות הזמן והתמעטות הדורות, והוא המציא דרכים חדשות היאך יחנך את עצמו. לא נוכל כאן להיכנס לפרטי הדברים. נספור בריפרוף רק את השיטות השונות בזה בין בעלי המוסר. יש שהדגישו את ערכה של ההכרה השכלית, שבכוחות עצמה בלבד להביא את האדם לידי התעלותו. יש שדרשו דווקא

אתר דעת - מכללת הרצוג

טיפול עקבי וטיפול מעשי בחינוך המידות ובכוחות הנפש ;
יש שהחשיבו את פיתוח הרגש וההתלהבות הנפשית, ויש
שאחזו בדרך אחת וגם מהשנייה לא הניחו את ידיהם. וכך
נתחדשו מערכות גדולות במחשבת המוסר, שהצד השווה
שבכולן הוא למצוא דרכים היאך יעבוד האדם על עצמו,
יתקן את עצמו ויטביע בו את כל המידות והמעלות
הטובות, שעל ידן יעלה את דמותו ויגיע לשלימותו העליונה,
אשר זהו כל האדם.